

El cardenal Gaspar Cervantes de Gaete: Contrareforma i Renaixement a Messina, Salern i Tarragona (1561-1575)

IDA MAURO
Universitat de Barcelona

Resum

Gaspar Cervantes de Gaete (1511-1575) va participar activament en les últimes sessions del concili de Trento i va ser l'impulsor d'una aplicació primerenca dels edictes tridentins a les seues arquebisbats més prestigioses dels Regnes de Sicília i Nàpols i del Principat de Catalunya.

Els seus breus governs a Messina (1561-1564), Salern (1564-1568) i Tarragona (nominal 1568-1575 i presencial 1572-1575) van marcar la història d'aquestes ciutats tot i alternar la governació amb estades a Roma, on fou reclamat per diferents papes, en particular per Pius V Ghislieri (1566-1572) que el va proclamar cardenal l'any 1570.

El text presenta quatre aspectes principals de la seva biografia i analitza també els encàrrecs d'obres noves que van acompanyar la seva tasca d'arquebisbe reformador (construccions de seminaris, centres assistencials, decoracions de capelles, reformes urbanístiques...).

Paraules claus: Gaspar Cervantes de Gaete, jesuïtes, seminaris tridentins, concili de Trento, Inquisició, mecenatge.

* El present text recull els resultats d'una recerca començada en el marc del projecte d'investigació *New Research on Local Renaissance* (gener-abril de 2016), coordinat per la Universitat Federico II de Nàpols (projecte ERC-HistAntArtSI) i pel Kunsthistorisches Institut de Florència. He pogut continuar desenvolupant la investigació com a membre del projecte PyRCM: *La Monarquía de España como campo cultural (siglos XVI-XVIII)*. Ministeri d'Economia i Competitivitat (ref.: HAR2016-78304-C2-1-P).

Resumen

Gaspar Cervantes de Gaete (1511-1575) participó activamente en las últimas sesiones del Concilio de Trento y fue el impulsor de una aplicación temprana de los edictos tridentinos a las sedes arzobispales más prestigiosas de los Reinos de Sicilia y Nápoles y del Principado de Cataluña.

Sus breves gobiernos en Messina (1561-1564), Salerno (1564-1568) y Tarragona (nominal 1568-1575 y presencial 1572-1575) marcaron la historia de estas ciudades a pesar de alternar la gobernación con estancias en Roma, donde fue reclamado por diferentes papas, en particular por Pío V Ghislieri (1566-1572) que lo proclamó cardenal en el año 1570.

El texto presenta cuatro aspectos principales de su biografía y analiza también los encargos de obras nuevas que acompañaron su tarea de arzobispo reformador (construcciones de seminarios, centros asistenciales, decoraciones de capillas, reformas urbanísticas...).

Palabras claves: Gaspar Cervantes de Gaete, jesuitas, seminarios tridentinos, Concilio de Trent, Inquisición, mecenazgo.

Abstract

Gaspar Cervantes de Gaete (1511-1575) took part in the last sessions of the Council of Trent and promoted an early application of the Tridentine edicts in the most prestigious archdioceses of the Kingdoms of Sicily and Naples and of the Principality of Catalonia.

His brief governments in Messina (1561-1564), Salerno (1564-1568) and Tarragona (nominal 1568-1575) marked the history of these cities even though alternate governance with stays in Rome, where he was claimed by different popes, in particular by Pius V Ghislieri (1566-1572) who elevated him as cardinal in 1570.

The text presents four main aspects of his biography and also analyses the commissions for new works that accompanied his work as a reforming archbishop (seminar constructions, welfare centres, chapel decorations, urban reforms...).

Keywords: Gaspar Cervantes de Gaete, Jesuits, Tridentine seminaries, Council of Trent, Inquisition, architectural patronage.

A la Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona es conserva el manuscrit del *Catalogo dels Archebisbes que son estats de la Metropolitana Sglésia y ciutat de Tarragona*, redactat per l'erudit Lluís Pons d'Icart i dedicat, l'any 1572, a l'arquebisbe Gaspar Cervantes de Gaete (Trujillo 1511–Tarragona 1575).¹ La dedicatòria –escrita pocs dies després de l'entrada a Tarragona de Cervantes– posa en relleu l'autoritat del cardenal, una de les personalitats més distingides de la Inquisició espanyola i l'església tridentina entre els anys 50 i 70 del segle XVI. Una figura sovint eclipsada per la deferència rebuda pels altres *gegants* de l'edat de la Contrareforma que el van acompanyar en una carrera eclesiàstica marcada per un extens periple mediterrani.

De fet, la seva primera intervenció com a provisor de l'arquebisbat de Sevilla (1554-1558) i, més tard, com a inquisidor general d'Aragó i reformador del tribunal de la Inquisició de Barcelona (1558-1561), va ser protagonitzada per la importància del seu mentor, l'arquebisbe de Sevilla i inquisidor general d'Espanya Fernando de Valdés.² També, les tasques com a arquebisbe de Messina (1561-1564), Salern (1564-1568) i Tarragona (1568-1575) es van veure eclipsades, respectivament, pel seu antecessor salernità, el cardenal Girolamo Seripando, i el seu successor a Tarragona, l'humanista Antoni Agustí. I, tanmateix, degut a que Gaspar Cervantes i Gaete va preferir usar el cognom matern, el cardenal sempre va estar estretament relacionat al seu jove i famós parent Miguel de Cervantes Saavedra, que el cardenal va protegir a Roma l'any 1569.

1. Per al volum manuscrit, vegeu: Universitat de Barcelona - Biblioteca de Reserva, ms. 19, Lluís PONS D'ICART, *Catalogo dels Archebisbes que son estats de la Metropolitana Sglésia y ciutat de Tarragona*. Vegeu l'edició de José Sánchez Real (*El archiepiscopologio de Luis Pons de Icart*, hermanos Sugrañes, Tarragona, 1954). La dedicatòria al cardenal Gaspar de Cervantes, és del 14 de maig de 1572.

2. Per a una aproximació recent de Fernando de Valdés, vegeu: Roberto LÓPEZ VELA, «Fernando de Valdés: la crítica al arzobispo de Sevilla, la hagiografía del inquisidor general», a F. Andrés, M. Hernández, S. Martínez, eds., *Mirando desde el Puente. Estudios en homenaje al profesor James S. Amelang*, UAM Ediciones, Madrid, pp. 149-162.

És per això que si busquem el nom de Gaspar Cervantes i Gaete als estudis d'història eclesiàstica del segle XVI, trobem informacions fragmentades que fan referència a diferents moments i diversos indrets de la seva trajectòria. Així doncs, caldria entreteixir els fils per elaborar un estudi monogràfic capaç de reconstruir la seva figura més enllà de perspectives localistes i de l'anàlisi de moments concrets en els que va prendre part (com el concili de Trento i el procés a l'arquebisbe Carranza).³ Lamentablement, la present aportació no pot assolir l'acompliment d'aquest objectiu degut a la seva necessària brevetat, però pretén exposar com el resultat de la intensa activitat de Gaspar Cervantes – desenvolupada en diferents centres del Mediterrani – conflueix en la darrera etapa a Tarragona. En les pàgines següents, i per evitar una exposició fragmentada de les etapes de la seva carrera, em centraré en l'anàlisi diatòpica d'alguns aspectes fortament relacionats amb la mobilitat mediterrània del cardenal.

1. Repressió de l'heterodòxia. Gaspar Cervantes i la Inquisició espanyola

Després dels estudis de dret a Salamanca, en els anys centrals de la producció de la segona escolàstica, la carrera eclesiàstica de Cervantes s'inicia al costat de Fernando de Valdés, primer a l'arquebisbat de Sevilla i després en la Inquisició del Regne d'Aragó.⁴ Doris Moreno ha

3. Pel que fa a les perspectives localistes, trobem des dels estudis sobre els homes il·lustres de Trujillo (Clodoaldo NARANJO ALONSO, *Trujillo, sus hijos y monumentos*, Tipografía Sánchez Rodrigo, Serradilla, 1929; J. TENA FERNÁNDEZ, *Trujillo, histórico y monumental*, Gráficas Alicante, Alicante, 1967) fins a les sinopsis de la seva pastoral diocesana a Messina, Salern i Tarragona (*infra*). Per a un primer esbós biogràfic: Costancio GUTIÉRREZ, «Cervantes de Gaete, Gaspar», a Q. Aldea Vaquero, T. Marín Martínez, J. Vives Gatell, dirs., *Diccionario de Historia Eclesiástica de España*, vol. I, CSIC, Instituto Enrique Flórez, Madrid, 1972, p. 400.

4. Per la part sevillana, algunes referències a Stefania PASTORE, *Il vangelo e la spada: l'inquisizione di Castiglia e i suoi critici (1460-1598)*, Edizioni di storia e letteratura, Roma, 2003, p. 394.

destacat la seva sol·lícita missió com a visitador del tribunal de la Inquisició de Barcelona l'any 1560 en la que, molt probablement, va seguir les indicacions del propi Valdés per dur a terme una dura condemna de la situació en que es trobava el tribunal i impulsar una reforma pel seu funcionament.⁵ Les consideracions finals de la seva visita consten en una carta enviada des de Barcelona, en la qual recomanava que el futur inquisidor d'aquell tribunal fos una persona molt preparada ja que «porque cierto si con aquella inquisición no se tiene algún cuidado está a punto de se perder del todo según el poco resto que hay en ella de Inquisición».⁶

L'activitat en la Inquisició i el control de la difusió de l'heterodòxia el podrien haver guiat pel seu periple, ja que sempre va ser destinat a ciutats amb ports importants i amb una intensa circulació d'idees heterodoxes. Començà a Sevilla en els anys dels processos per luteranisme d'Egidio i Constantino, predicadors de Carles V i canonges de la catedral,⁷ va continuar a Messina, uns dels ports més dinàmics del Mediterrani on es van concentrar alguns refugiats de la creuada contra els valdesos impulsada pel virrei I duc d'Alcalà l'any 1561,⁸ i acabà a Salern, on rau documentada la presència de seguidors de Juan de Valdés, mort a Nàpols l'any 1541.⁹

5. Doris MORENO MARTÍNEZ, «Representación y realidad de la inquisición en Cataluña. El conflicto de 1568», tesis doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2002, pp. 417-443

6. MORENO MARTÍNEZ, «Representación y realidad de la inquisición en Cataluña», p. 443.

7. Frances LUTTIKHUIZEN, «Constantino de la Fuente (1502-1560), de predicador aclamado a hereje olvidado», *Hispania sacra*, núm. 141, LXX (2018), pp. 29-38.

8. Ernesto PONTIERI, «La crociata contro i Valdesi di Calabria nel 1561», *Archivio storico per la Calabria e la Lucania*, IX (1939), pp. 121-129; Susanna PEYRONEL, Marco FRATINI, *1561: i valdesi tra resistenza e sterminio: in Piemonte e in Calabria*, Claudiana, Torino, 2011, suplement de *Bollettino della società di studi valdesi*, núm. 206 (2010).

9. Michele MIELE, «Presenza protestante a Salerno durante l'episcopato di Seripando», a A. Cestaro, ed., *Geronimo Seripando e la Chiesa del suo tempo nel V centenario della nascita*, Edizioni di storia e letteratura, Roma, 1997, pp. 283-289.

En el retorn del concili de Trento, Felip II li va encarregar el repte d'aplicar la Inquisició reial «a la manera d'Espanya» a l'estat de Milà. Aquesta desafortunada operació va provocar l'oposició de tota l'elit de la ciutat i del mateix arquebisbe i cardenal Carlo Borromeo.¹⁰ En contra de la proposta de Cervantes, la ciutat de Milà va trametre dues ambaixades a Felip II i una altra al mateix papa Pius IV.¹¹

Posteriorment, la seva perícia en la Inquisició es fa palesa en la seva manera d'aplicar els preceptes de l'església tridentina en l'arquebisbat de Salern amb la correcció d'errors, creences errades i supersticions que analitza en el seu tractat sobre la confessió, ple de consells pràctics pels eclesiàstics sobre la manera d'actuar amb els fidels.¹²

Finalment, la seva fama com a inquisidor va afavorir que el papa Pius V Ghislieri –que li donà el capel cardenalici al 1570– el retingués a Roma entre 1568 i 1572 per prendre part de la comissió que examinà el cas de l'arquebisbe de Toledo, Bartolomé Carranza.¹³

10. Luigi FUMI, «L' Inquisizione romana e lo Stato di Milano. Saggio di ricerche nell' Archivio di Stato», *Archivio storico lombardo*, XXXVII, núm. 27 (1910), pp. 145-220; C. di Filippo Bareggi, G. Signorotto, eds., *L'inquisizione in età moderna e il caso milanese*, Bulzoni, Roma, 2009.

11. Angiolo SALOMONI, *Memorie storico-diplomatiche degli ambasciatori, incaricati d'affari, corrispondenti e delegati, che a città di Milano inviò a diversi suoi principi*, Pulini, Milà, 1806, pp. 159-169.

12. Gaspar CERVANTES DE GAETE, *Avvertimenti per le persone ecclesiastiche, et massime per li curati della Diocese Metropolitana di Salerno et come si dovranno portare con loro stessi et ancora con li suoi parochiani in publico, et nel sacramento della Penitentia*, Roma, eredi di Valeri e Aloisio Dorici, 1568.

13. José Ignacio TELLECHEA IDÍGORAS, «Fray Rodrigo de Vadillo, O.S. B., en el proceso romano de Carranza», *Yermo*, 14 (1976), pp. 37-90; IDEM, «El Cardenal Gaspar Cervantes de Gaete (1511-1575) Arzobispo de Salerno y Tarragona. Cartas inéditas relativas al proceso de Carranza», *Analecta sacra tarraconensia: Revista de ciències historico-eclesiàstiques*, 51-52 (1978), pp. 295-321.

2. La proximitat a la Companyia de Jesús

A les diferents etapes de la vida de Cervantes és possible subratllar la seva vinculació amb la jove ordre dels Jesuïtes, que intenta protegir i atreure a les seves diòcesis i els considera un mitjà útil pel reclam de l'heterodòxia i la formació i correcció del clergat.

Cervantes ja havia tingut un primer contacte amb els jesuïtes durant la seva estada a Sevilla quan, com a provisor de Valdés, va rebre els primers membres de la Companyia que van arribar a la ciutat procedents del col·legi de Còrdova, cridats pel mateix arquebisbe i enviats per Francesc de Borja, llavors comissari de la Companyia.¹⁴

Martín de Roa, en la seva obra sobre els jesuïtes d'Andalusia, malgrat que s'equivoca amb el segon cognom de Cervantes, ens dona una informació molt interessant sobre la futura vinculació del prelat amb la Companyia:

el Padre Juan Suárez, llegó a Sevilla en noviembre de este mismo año de 1554, presentose al provisor del Arzobispo que era el Licenciado Cervantes de Salazar, para tomar licencia de confesar y predicar pidiole las bulas y privilegios de la Sede Apostólica, mostróselas aunque en sencillo traslado sin otra autoridad ni firmeza de sello o registro. Convenciose con la prudencia y santidad que reconocía en el Padre, e informado bien del instituto de la Compañía quedole desde allí muy aficionado y devoto y fuele en adelante grande amigo y bienhechor de su Religión.¹⁵

14. Javier BURRIEZA SÉNCHÉZ, «La expansión de la Compañía de Jesús en España bajo la mirada de Francisco de Borja», *Revista Borja*, 4 (2012-2013), pp. 314-315; José Luis GONZÁLEZ NOVALÍN, *El inquisidor general Fernando de Valdés (1483-1568): su vida y su obra*, Fundación Selgas-Fagalde y Universidad de Oviedo, Oviedo, 1968, p. 167. José SOLÍS DE LOS SANTOS, «Los jesuitas y la cultura humanística en Sevilla (1554-1767)» i «Casa Profesa», a E. Peñalver Gómez, ed., *Fondos y procedencias. Bibliotecas en la Biblioteca de la Universidad de Sevilla*, Secretariado de Publicaciones de la Universidad de Sevilla, Sevilla, 2013, pp. 41-59 y 60-64.

15. Martín DE ROA, *Historia de la Provincia de Andalucía de la Compañía de Jesús (1553-1662)*, A. Martín Pradas, I. Carrasco Gómez, eds., Écija, 2005, p. 101

Tot i que l'error en el segon cognom de Cervantes podria fer dubtar, certament, el provisor «muy aficionado y devoto» de la Companyia no pot referir-se a una altra persona. Pel costat dels jesuïtes, aquesta vinculació es dona a conèixer en el memorial que Francesc de Borja envià a Felip II el 5 de maig de 1559, amb propostes de candidats per a càrrecs i dignitats. El futur general de Borja també va afegir Cervantes al llistat, argumentant que: «El Licenciado Cervantes es limpio, y hombre de mucha virtud, y zelo; fue Provisor, e Inquisidor en Sevilla, y aora lo es en Zaragoza, es tenido por muy Letrado».¹⁶

De fet, poc després, Cervantes seria promogut com a arquebisbe de Messina —una de les seus sicilianes més antigues—, on va protegir el primer col·legi (*Primum ac Prototypum Collegium*) fundat per la Companyia l'any 1548.¹⁷ Més tard va intentar portar inútilment els jesuïtes a Salern. L'operació va tenir més èxit a Tarragona, on van fundar el col·legi-noviciat dels Reis Mags l'any 1575, poques setmanes abans de la seva mort (el 17 d'octubre de 1575), al que deixà com a llegat «12 mil lliuras per fer casa y renda, i en testament 8 mil més».¹⁸ El col·legi havia de col·la-

16. Álvaro DE CIENFUEGOS, *La heroyca vida, virtudes y milagros del grande S. Francisco de Borja*, Viuda de Jua Garcia Infazón, Madrid, 1717, p. 327.

17. Cajo DOMENICO GALLO, *Annali Della Citta di Messina*, 2 vols., Messina, 1758, II, pp. 536-538.

18. Josep BLANCH, *Arxiepiscopologi de la Santa Església metropolitana i prima da de Tarragona*, 2 vols., Diputació Provincial de Tarragona, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Tarragona, 1985, II, p. 148. Sobre el col·legi: Antoni Borràs i Feliu, «Antoni Agustí, arquebisbe de Tarragona (1577-1586), i la casa-noviciat de la Companyia de Jesús de la mateixa ciutat», a P. Molas Ribalta, ed., *Jornades d'Història: Antoni Agustín i el seu temps (1517-1586)*, 2 vols., Promociones i publicaciones universitarias, Barcelona, 1990, I, pp. 108-126. Sobre el col·legi-noviciat de Tarragona: Salvador-J. ROVIRA I GÓMEZ, «El col·legi jesuític dels Sants Reis de Tarragona 1575-1772», *Revista Técnica de la Propiedad Urbana de la provincia de Tarragona*, 32 (1982), p. 73-89; Antoni BORRÀS I FELIU, «El cardenal Gaspar Cervantes, fundador de la Casa-No-viciado de la Companyia de Jesús de Tarragona (1574-1575)», *Anuari 1957 de la Societat d'Estudis d'Història Eclesiàstica, Moderna i Contemporània de Catalunya*, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Tarragona, 1988, pp. 11-42;

borar amb la universitat i el seminari diocesà que Cervantes havia fet construir en el nou carrer creat a sota de la muralleta medieval, on es van trobar la majoria de les noves construccions cervantines.

En referència al bisbat de Cervantes, a l'*Arxiepiscopologi* de Blanch es torna a esmentar que la reacció de Gaspar de Cervantes amb els jesuïtes venia «del temps fonc inquisidor en Sevilla».¹⁹

La proximitat de Cervantes als jesuïtes podria també explicar un episodi de la vida del jove escriptor Miguel de Cervantes, que ben probablement estudià al col·legi dels jesuïtes de Còrdova o Sevilla.²⁰ Quan el setembre de 1569 Miguel de Cervantes va haver de marxar d'Espanya, el futur autor d'*El Quixot* va ser acollit a Roma pel seu parent i li va facilitar poder exercir de cambrer a la casa del jove monsenyor Giulio Acquaviva d'Aragona, nebot del futur general de la Companyia Claudio Acquaviva.²¹

3. *L'aplicació del concili de Trento*

L'activitat de Cervantes com a arquebisbe de Messina va ser interrompuda per la necessitat de traslladar-se a Trento per assistir a les últimes sessions del concili de 1562 i 1563.²² L'acompanyava el bisbe de Patti, Bartolomé Sebastián de Aroitia, que l'any 1567 hauria estat promogut a Tarragona, avançant el periple de Cervantes, en unes interessants circulacions sícules-catalanes que en aquells anys interessaven també a les nòmimes virregnals.²³

Marià CARBONELL, «La construcció de la casa noviciat de jesuïtes de Tarragona: notícies d'arxiu», *El temps sota control*, Diputació de Tarragona, Tarragona, 1997, pp. 193-202.

19. BLANCH, *Arxiepiscopologi*, II, p. 148.

20. José MARTÍNEZ ESCALERA, «Cervantes y los jesuitas», *Anales cervantinos*, XXXV (1999), pp. 295-307.

21. Susan BYRNE, «Coloquio, murmurar, canes muti: Cervantes y los jesuitas», *Cuadernos AISPI: Estudios de lenguas y literaturas hispánicas*, 5 (2015), pp. 81-96.

22. Constancio GUTIÉRREZ, *Espanoles en Trento*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Jerónimo Zurita, Sección de Historia Moderna «Simancas», Valladolid, 1951, pp. 522-527.

23. Vegeu, per exemple, la nòmina de Garcia de Toledo, virrei de Catalunya

A Trento, Cervantes va fer una intervenció el 18 de gener de 1562 i signà tots els decrets de les últimes sessions. La seva acció en aquest context li va permetre d'apropar-se a l'entorn papal. Tot i trobar-se lluny del govern de la diòcesis siciliana –una llunyania que s'estengué durant l'esmentada etapa a Milà– aquesta experiència el va preparar per als successius encàrrecs com a arquebisbe, on va posar en pràctica la seva perícia conciliar. Poc després del retorn de Trento es va dirigir directament a la nova seu de Salern, on arribà l'1 de març 1564.²⁴ El pas d'una antiga seu siciliana a una de les principals diòcesis del Regne de Nàpols, com era Salern, demostra el reconeixement dels mèrits de Cervantes, que –promogut– es traslladava a una seu més rica i més propera a la capital del Regne de Nàpols. El trasllat no obeeix la praxi de mobilitat entre les diòcesis italianes del patronat reial, que s'anirà configurant poc a poc a partir de l'aplicació de la pragmàtica *De officiorum provisione* (1550).²⁵ Segons aquest costum, que estableix una mena de *cursus honorum* per als bisbes del patronat reial, des de les diòcesis napolitanes es passava a les sicilianes i mai a l'inrevés, amb l'única excepció de Cervantes, que viu aquest desplaçament en una època encara primerenca i amb una destinació que, com hem vist, li permetia intensificar la seva preparació com a inquisidor.

Els historiadors consideren el govern de la diòcesis de Salern en mans de Cervantes una perfecta continuació de l'activitat pastoral del seu antecessor, el cardenal Agustí Girolamo Seripando (1493-1563),

(1558-1564) i, més tard, de Sicília (1565-1568) o la del sicilià Carlo d'Aragona Tagliavia, president del Regne de Sicília (1566-1568), virrei de Sicília (1571-1577) i, successivament, de Catalunya (1581-1582).

24. TELLECHEA IDÍGORAS, «El Cardenal Gaspar Cervantes de Gaete».

25. Sobre aquest aspecte vegeu el text de Valeria Coccozza en aquest mateix volum i els treballs de Mario Spedicato, Mario SPEDICATO, *Il mercato della mitra episcopato regio e privilegio dell'alternativa nel Regno di Napoli in età spagnola (1529-1714)*, Cacucci, Bari, 1996, i també Ida MAURO, «Un'élite "cattolica"? Mobilità dei vescovi regi del Regno di Napoli (1554-1707)», *Dimensioni e problemi della ricerca storica*, 2 (2015), pp. 25-43.

personatge clau del concili de Trento.²⁶ De fet, es creu que a Salern Cervantes es va trobar amb un camp ja preparat pel cardenal i un capítol format per un seguit de religiosos de la seva confiança –com ara Guglielmo Sirleto, secretari de Girolamo Seripando–, que van jugar un paper clau en el govern de Cervantes.²⁷

En primer lloc, en una diòcesi metropolitana com la de Salern, l'aplicació del concili demanava una coordinació amb les altres seus sufragànies mitjançant la convocatòria de concilis provincials. En el cas de Salern, aquest sínode es publicà l'any 1568 per tractar aspectes principals dels decrets del concili adaptats dins d'unes constitucions en vulgar que –de manera entenedora i amb una extensa aportació d'exemples –intentaren implantar Trento a les diòcesis campanes, corregint els errors més freqüents en l'exercici del culte i l'administració dels sacraments.²⁸ D'altra banda, per impulsar l'aplicació dels decrets tridentins, Cervantes realitzà una visita pastoral l'any 1565 i un sínode diocesà l'any 1567.²⁹

Per Tarragona, en canvi, els dos concilis provincials del 23 de febrer de 1573 i del 12 de setembre de 1574,³⁰ foren publicats successivament per Antoni Agustí.

El principal interès de Cervantes en l'aplicació del concili es basava en la formació del clergat. Per aquesta raó, la seva primera acció de

26. Antonio CESTARO, «L' arcidiocesi di Salerno prima e dopo Seripando», a *Idem*, ed., *Geronimo Seripando e la Chiesa del suo tempo nel V centenario della nascita*,

27. Michele CASSESE, «L'epistolario di Gerolamo Seripando nella Biblioteca Nazionale di Napoli», *Campania Sacra*, 23 (1992), pp. 47-72: 59.

28. *Constitutioni sinodali della chiesa metropolitana di Salerno*, eredi di Valerio e Aloisio Dorici, Roma, 1568. Vegeu: Michele MIELE, *I concili provinciali del Mezzogiorno in età moderna*, Edizioni scientifiche italiane, Nàpols, 2001.

29. Balducci part II. Michele MIELE, «I sinodi diocesani post-tridentini dell'arcivescovo spagnolo di Salerno Gaspare Cervantes (1564-1568)», a C. Casale-Marcheselli, ed., *Parola e spirito, studi in onore di Settimio Cipriani*, 2 vols., Paideia, Brescia, 1982, II, pp. 1107-1153.

30. BLANCH, *Arxiepiscopologi*, II, p. 148.

govern pastoral, tant a Salern com a Tarragona, va ser la fundació del seminari. El de Salern fou fundat a l'octubre de 1564, com testimonia una carta del papa Pius IV que aprovava la creació del seminari i un primer benefici al seu favor.³¹ Actualment, l'edifici del seminari tri-dentí és la seu del museu diocesà de Salern. A la part superior del pati d'aquest sòlid i auster palau encara s'hi pot veure l'escut de l'arquebisbe Cervantes que, abans de deixar la ciutat, va donar una renda de 1.000 escuts anuals per al seu funcionament.³² A raó de la visita de l'arquebisbe Marsilio Colonna al 1577, aquest va descriure la institució com que ja desenvolupava perfectament la seva tasca formativa.³³ A Salern, Cervantes també va vetllar pel control de la clausura en els monestirs femenins i va aixecar moltes crítiques per haver prohibit algunes pràctiques tradicionals de la comunitat de monges benedictines de Santa Maria Maddalena (literalment «alcuni ministeri tradizionali nella loro comunità»), les quals van recórrer directament a la Santa Seu contra els decrets emanats el 1564 i 1565 per Cervantes, i van obtenir la suspensió de les decisions arquebisbals.³⁴

Però Cervantes, així com es preocupava per la formació dels nous religiosos també era conscient de la necessitat de guiar els religiosos ja actius en l'administració dels sagraments i –més en general– en l'aplicació dels dictàmens del concili. Fou per això que redactà el tractat sobre la confessió (1568) ple de recomanacions pràctiques i, fins i tot,

31. Antonio BALDUCCI, «Il Seminario Arcivescovile di Salerno», *Rassegna storica Salernitana*, XXIII (1962), pp. 155-164. A aquesta primera carta papal del 14 d'octubre de 1564 en segueix una altra del 16 de desembre del mateix any.

32. *Ibidem*.

33. *Ibidem*.

34. Archivio diocesano di Salerno, Registri della mensa arcivescovile, num. 175, vegeu: A. Balducci, ed., *L'archivio Diocesano di Salerno. Cenni sull'archivio del capitolo metropolitano*, 2 vols., Società Salernitana di Storia Patria, Salerno, 1959, I, p. 194. Aquesta suspensió és comú a molts altres casos de monestirs del Regne de Nàpols (vegeu aquell del monestir reial de Santa Chiara en Nàpols, Fausto Nicolini, *Un'amante sorrentina di don Giovanni d'Austria: notizie e documenti inediti*, Miccoli, Nàpols, 1934).

de discursos ja pregats a l'ús del religiós poc culte, per tal d'evitar tots els errors possibles, com diu Cervantes «considerando noi la ignorantia de semplici Sacerdoti ci è parso per loro commodità e instruttione fare descrivere qui in lingua volgare brevemente alcune cose sostantiali et più necessarie che potrà dire et domandare al suo figliano quando starà ammalato con le quali si potrà governare senza fare errore».³⁵

Probablement, el seminari de Tarragona va ser promogut per Cervantes des de Roma ja des dels inicis del seu nomenament. L'any 1568, sol·licità al papa Pius V els privilegis necessaris pel seu manteniment, enviats al vicari general Pablo Ballesteros. Des del 1572 l'institut s'ubicà en una casa del capítol propera a l'església romànica de Santa Tecla, des de la qual va ser traslladat a una nova seu, a prop del nou hospital.³⁶ Aquest seminari va ser creat a la universitat fundada pel mateix Cervantes, dedicada a Sant Pau i Santa Tecla en record de la màrtir tarragonina i de la suposada predicació paulina a Tarragona. Per voluntat del cardenal, l'institut va rebre tots els privilegis d'universitat reial i una pensió de 200 lliures anuals (deixant, a més, 158 lliures per al seminari). Hi havia «tres mestres de gramàtica, tres de philosophia y quatre de theologia», l'edifici comprenia les aules i també -al pis superior- uns «aposentos per a habitació de pobres estudiants». Tot i que la universitat es va posar en marxa els anys successius Cervantes ho tenia ja tot planificat, havent sol·licitat el 1574 al papa Gregori XIII una butlla sobre l'organització de la universitat³⁷, tal com subratlla el

35. CERVANTES DE GAETE, *Avvertimenti*, p. 46. Sobre el tema vegeu també Andrea ARCURI, «El control de las conciencias: el sacramento de la confesión y los manuales de confesores y penitentes», *Chronica Nova*, XLIV (2018), pp. 179-213.

36. FRANCISCO MARTÍN HERNÁNDEZ, *Los seminarios españoles. I. Historia y pedagogía*, Ediciones Sígueme, Salamanca, 1964, pp. 107-108.

37. «Habiendo acudido a Nos nuestro muy amado hijo Gaspar, del título de Santa Balbina presbítero Cardenal Cervantes, manifestándonos que en la ciudad de Tarragona, cabeza de su diócesis, para mayor provecho de la cultura pública había fundado un Estudio general o Universidad, en la que quería establecer las cátedras necesarias para el progreso y difusión de las ciencias eclesiásticas, a cuyo fin, con

seu successor, Antoni Agustí, al preàmbol de les Constitucions de la universitat fet públiques el 1580:

en que el prelado manifiesta cuan meritoria y útil fué la fundación de la Universidad por el benemérito Cardenal Cervantes de Gaeta, como medio de propagar la ciencia eclesiástica, a la que él había también consagrado todos sus amores; aplaude la sabiduría del fundador manifestada en sus Constituciones testamentarias, así como su bondad al dotar las cátedras; y añade que por su muerte no pudo Cervantes completar su obra, pero que fue sabio al transmitir a sus sucesores en la mitra la facultad de hacerlo.³⁸

4. *El «Renaixement contrareformat» de Cervantes*

Si la seva empena per introduir els preceptes tridentins no sorprèn gaire, un tret encara més propi d'un clar defensor de l'ortodòxia catòlica com ho fou Cervantes és la seva consideració per les arts figuratives. El seu gust artístic va haver d'evolucionar al llarg de la seva trajectòria i en particular en els anys romans. De fet, referent a l'impacte que va tenir l'arquitectura romana per a en Miguel de Cervantes Saavedra – ben present en els passatges de *Los trabajos de Persiles y Sigismunda* –,³⁹ caldria considerar que, de ben segur, aquest atraïment es podria haver compartir amb el seu protector a Roma o que, tanmateix, el Cervantes senyor, malgrat les seves ocupacions curials, podria haver admirat l'eficàcia de l'art al servei de la Contrareforma en la Roma post-tridentina.

liberalidad grande, ya había hecho donación de rentas suficientes». Angel DEL ARCO, *La antigua Universidad de Tarragona: apuntes y documentos para su historia*, de F. Sugrañes, Tarragona, 1918, pp. 28-29. Sobre la fundació i donacions a la universitat vegeu també BLANCH, *Arxiepiscopologi*, II, p. 149.

38. DEL ARCO, *La antigua Universidad de Tarragona*, p. 30.

39. Adina DARVASI, «El Persiles y la arquitectura de Roma en el siglo XVI», a R. Fine, S. A. López Navia, eds., *Cervantes y las religiones. Actas del Coloquio Internacional de la Asociación de cervantistas*, Iberoamericana Editorial, Madrid, 2008, pp. 755-762; Fernando CERVANTES, «Cervantes in Italy: Christian Humanism and the Visual Impact of Renaissance Rome», *Journal of the History of Ideas*, LXVI, 3 (2005), pp. 325-350.

Això tingué els seus efectes en la intensa activitat constructora impulsada per Cervantes en els últims anys a Tarragona. En la seu catalana, Cervantes hauria pogut constatar la presència de la monumentalitat romana i del seu reaprofitament per al culte (com a l'església de Santa Maria del Miracle, dins de l'amfiteatre romà) tot i que ja a Salern havia observat la reutilització de les antiguitats dins la catedral, amb la pica baptismal en granit antic i el conjunt extraordinari de sarcòfags reutilitzats, presents a cada capella senyorial de la catedral.⁴⁰ Per voluntat de Cervantes, dins de la praxi de control tridentina, aquests sarcòfags van ser objecte d'una inspecció sistemàtica que va impulsar una nova apropiació conscient i una nova significació del patrimoni antic per part de les famílies de l'elit local.⁴¹

És precisament la connexió amb les elits locals –representada dins del capítol de la catedral– la que permet a l'arquebisbe realitzar reformes significatives per a la ciutat. A Salern Cervantes es va implicar en l'aprovisionament d'aigua mitjançant la canalització subterrània fins al palau arquebisbal i en la finalització de la capella-armari de les relíquies dins la sagristia de la catedral.⁴²

La seva implicació per l'art del Renaixement també es fa palesa en la realització de l'altar de Gaete per a les sepultures familiars, dins de l'església de San Martín de Trujillo, on encara avui es pot veure el seu

40. A. Braca, ed., *I sarcofagi romani del duomo di Salerno dal riuso a l'archeologia*, Editrice Gaia, Salerno, 2016, sobre els sarcòfags i la pica baptismal vegeu també la base de dades del projecte ERC HistAntArtSI. *Historical Memory, Antiquarian Culture, Artistic Patronage: Social Identities in the Centres of Southern Italy between the Medieval and Early Modern Period* <http://db.histantartsi.eu> (consultat el 18 de gener de 2019).

41. Maddalena VACCARO, «Il reimpiego funebre dei sarcofagi antichi a Salerno: tra emulazione e rappresentanza», a Braca, *I sarcofagi romani*, pp. 11-24.

42. Gaspare MOSCA, *De Salernitanae ecclesiae episcopis, et archiepiscopis catalogus*, Stigliola, Nàpols, 1594, p. 59. De la capella *del tesoro* o de les relíquies de Cervantes avui només en resta el paviment, vd. A. Braca, ed., *La Cappella del Tesoro del Duomo di Salerno*, Laveglia, Salerno, 1990.

escut com a cardenal.⁴³ Però és a Tarragona on la voluntat transformadora de Cervantes hauria trobat el consens d'un grup de profunds coneixedors de l'arquitectura romana, com fou Jaume Amigó, rector de Tivissa i tracista d'obres com el nou orgue de la catedral, acabat l'any 1567.⁴⁴ Cervantes hauria pogut conèixer a Amigó durant la seva estada a Roma com a procurador entre 1568 i 1569,⁴⁵ per després trobar-se implicat en la majoria de les noves construccions impulsades per Cervantes a Tarragona. Lamentablement, no en resta quasi res d'aquells palaus que van acompanyar el creixement de la ciutat i el projecte d'expansió urbanística, més enllà de la muralleta medieval que s'aixecava damunt del recinte del circ romà, al final de la part monumental de Tarraco.⁴⁶ Els nous palaus (l'esmentat seminari i universitat, el nou Hospital de Sant Pau i Santa Tecla i el col·legi dels jesuïtes) van néixer en un nou eix urbà, l'actual Rambla Vella, un petit eixample del segle XVI que responia a les exigències d'una població que havia crescut molt al llarg de la primera meitat del segle.⁴⁷ A aquesta adició cervantina s'hi afegí el nou tram meridional de la muralla amb bastions per protegir

43. José Antonio RAMOS RUBIO, *La iglesia de San Martín de Trujillo y el enterramiento de Cervantes de Gaete*, Oficina de Desarrollo Turístico de Trujillo, Ayuntamiento de Trujillo, Montijo, 2003.

44. Sanç CAPDEVILA I FELIP, «La Seu de Tarragona: notes històriques sobre la construcció, el tresor, els artistes, els capitulars», *Analecta Sacra Tarraconensia: revista de ciències històrico-ecclesiàstiques*, 10 (1925), annex, pp. 22-23.

45. Marià CARBONELL I BUADES, «Mossèn Jaume Amigó i l'església d'Ulldemolins», a *L'església de Sant Jaume d'Ulldemolins*, Ulldemolins, 1995, pp. 7-89: 22-23.

46. Josep Anton REMOLÀ VALLVERDÚ, «Tarraco al Renaixement», *El renaixement de Tarraco, 1563: Lluís Pons d'Icart i Anton Van den Wyngaerde*, Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, Tarragona, 2004, pp. 59-89.

47. Jaume DANTÍ, «La xarxa urbana catalana als segles XVI-XVII», a Idem, coord., *Les xarxes urbanes a la Catalunya dels segles XVI i XVII*, Rafael Dalmau, Vic, 2015, pp. 37-38; Josep Maria RECASENS I COMES, *El Municipi i el govern municipal de la ciutat de Tarragona, segles XVI i XVII*, Arola, Tarragona, 1998, pp. 124-139; Salvador ROVIRA; Josep FÀBREGAS, *Historia de Tarragona 3. L'Edat Moderna a Tarragona. Una època de contrastos*, Pagès, Lleida, 2011, pp. 96-99.

la part nova de la ciutat. L'arquebisbe de Tarragona, com a senyor de la ciutat i del Camp, tenia amplis poders i prerrogatives que li permetien definir els espais urbans i els seus usos.⁴⁸ Cervantes en va prendre consciència ja des de la seva etapa romana i, en només tres anys de govern de la diòcesis, establí les bases per al seu futur desenvolupament, treballant en sintonia amb el senat i el capítol.⁴⁹ Les escasses construccions cervantines que encara es conserven transmeten una idea de recuperació del lèxic arquitectònic romà local, atenent al coneixement de l'arquitectura renaixentista romana i de manuals de fàcil aplicació com les *Regole generali di architettura* de Sebastiano Serlio (1537). El portal de l'hospital, que encara es conserva en la façana del l'edifici modern ubicat en la mateixa Rambla Vella, recorda, amb el seu encoixinat prominent, el portal d'accés al recinte del fòrum de Tarraco, que en aquell moment era el portal de la casa dominica de les Beates, a prop de la porta del Roser.⁵⁰ En canvi, la làpida d'ingrés a la universitat –actualment dipositada a Santa Tecla la Vella– amb els tres escuts en marbre de la ciutat, el rei i l'arquebisbe, i les seves expressions llatines (com la de *Senatus Populusque Tarraconensis*, o la data segons l'estil romà⁵¹), evoca a la monumentalitat dels epígrafs antics, que en aquells anys eren objecte de les atencions dels erudits locals, com l'esmentat Lluís Pons d'Icart. De fet, l'any de l'arribada de Cervantes (1572) es publicà a Lleida el *Libro de las grandezas y cosas memorables de la Metropolitana, insigne y famosa Ciudad de Tarragona* de Pons d'Icart, el primer

48. Maria Antonia FERRER BOSCH, «Els arquebisbes senyors de Tarragona», *Estudis d'història agrària*, 17 (2004), pp. 485-496.

49. BLANCH, *Arxiepiscopologi*, II, p. 150.

50. Sobre l'hospital, vegeu: Josep ADSERÀ MARTORELL, «El arzobispo Antonio Agustín y el hospital de san Pablo y santa Tecla de Tarragona», a Molas Ribalta, *Jornades d'Història*, II, pp. 1-19 i el recent Josep BARCELÓ I PRATS, *Poder local, govern i assistència pública l'Hospital de Sant Pau i Santa Tecla de Tarragona*, Arola edicions, Tarragona, 2017.

51. Per a una transcripció de l'epígraf: Jaime VILLANUEVA, *Viaje literario de las iglesias de España. XX. Viaje a Tarragona*, Real Academia de la Historia, Madrid, 1851, p. 30.

estudi arqueològic de les antiguitats locals que recull els coneixements de tota una generació d'erudits. El volum s'inicia amb una col·lecció de composicions escrites pel grup d'intel·lectuals de la Tarragona cervantina, que celebraven el renaixement de la ciutat gràcies a l'obra de Pons d'Icart («Patria felice ch'a un figlio tale / che col fue docto estil, ingegno et arte / il grand nome tuo in ogni parte / ch'e morto era già fa immortale»).⁵²

Degut a la brevetat de l'estada de Cervantes a Tarragona, les obres que ell va iniciar van seguir sota la supervisió de l'arquebisbe successor, Antoni Agustí i Albanell (arquebisbe de Tarragona del 1576 al 1586), qui també impulsà noves construccions com la capella del Santíssim Sagrament dins la catedral i el nou Palau Arquebisbal. Al seu testament, dictat el 6 d'octubre de 1575, pocs dies abans de la seva mort, Cervantes deixà tots els seus béns al capítol de la catedral. Aquest llegat va permetre la recepció d'un important conjunt de tapisos flamencs que encara es conserva al Museu Diocesà, com els tres tapisos de la sèrie de David, els vuit de la sèrie de Tobies i els cinc de la sèrie de Samsó.⁵³

Al testament també va donar indicacions per al seu enterrament:

52. Del «Soneto a mi Luys Pons de Ycart, del señor Iuan de Valbona gentil hombre natural de la misma ciudad», Lluís PONS D'ICART, *Libro de las grandezas y cosas memorables de la Metropolitana, insigne y famosa Ciudad de Tarragona*, Robles-Villanueva, Lerida, 1572, pàg. n.n. El sonet és en italià perquè Joan de Vallbona, sogre de Lluís Pons d'Icart, fou un gran coneixedor de la cultura italiana del Renaixement. A la seva casa al carrer dels Cavallers de Tarragona hi havia, per exemple, «Una arquimesa, ab sos petges y ab libres dins, que són quoranta-nou llibres de diverss auctors, los quals són tots en lengua italiana, accepto [*sic*] tres, la hu en catelà y los dos en castellà, ab cubertes de cartó y los demás, daurades», I. Companys i Farrerons; M. Sanmartí Roset, eds., *El primer llibre d'inventaris i encants del notari de Tarragona Bernat Gendre [1577-1597]*, Fundació Noguera, Barcelona, 2015, pp. 435-447.

53. Emma LIANO MARTÍNEZ, *Inventario artístico de Tarragona y su provincia*, 3 vols., Ministerio de Cultura, Madrid, 1983.

Mando que mi cuerpo sea sepultado, si muriese en Tarragona, en la santa Iglesia Catedral de aquella que se dice Sta. Tecla, en la parte o lugar que a mis testamentarios mejor pareciere, consultado, però, con mi Rdo. Capítulo, no haviendo yo hecho otra declaración por escrito o palabra sobre esto, y lo mismo se haga si muriere dentro de la provincia Metropolitana de Tarragona; y los lugares que al presente a mi me parecen cómodos en la dicha mi Iglesia son entre la.s dos capillas de las Vírgenes y San Miguel, vaciando del muro lo que está entre medio de ellas lo que bastase casi a la forma que está la de D. Pedro de Cardona, pero no con tanto gasto y sumptuosidad, pues para esto yo no señalo tanta cantidad.⁵⁴

La tomba de Cervantes havia de recordar la de l'arquebisbe Pere de Cardona (1515-1530), la primera tomba important del Renaixement, construïda quaranta anys abans sota d'un arc situat entre les dues primeres capelles de la nau esquerra.⁵⁵ El cardenal volia que la seva tomba s'ubiqués a l'altre costat de la catedral, a la nau dreta, entre la capella de les Verges i la de Sant Miquel, i havia de ser més austera i senzilla. Les seves voluntats van establir una tradició per als monuments funeraris dels bisbes del segle XVI, represa per la tomba de l'arquebisbe Joan Terès –de finals de segle– qui fou canonge penitencier de Cervantes, va ser el primer rector de la universitat i donà continuïtat a la política cultural del cardenal.⁵⁶

Melcior de Biure, canonge sagristà, marmessor del testament de Cervantes i lector de Pons d'Icart,⁵⁷ es va encarregar de la realització

54. CAPDEVILA I FELIP, «La Seu de Tarragona», p. 45.

55. Marià CARBONELL I BUADES, «De Marc Safont a Antoni Carbonell: la pervivència de la arquitectura gòtica en Catalunya», *Artígrafa*, 23 (2008), pp. 97-148; Joan YEGUAS, *L'escultor Damià Forment a Catalunya*, Publicacions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1999, pp. 135-145.

56. DEL ARCO, *La antigua Universidad de Tarragona*, p. 24.

57. De l'inventari de la seva casa del carrer dels Cavallers, realitzat el 1599, constaven dues còpies del *Libro de las Grandezas* de Ponç d'Icard, amb altres textos històrics i de dret Bernat Gendre recentment editats per Isabel COMPANYS I FARRERONS;

del monument del cardenal, fet entre 1576 i 1585. El resultat va ser una tomba *all'antica*, aixecada a partir d'un traça del rector Jaume Amigó.⁵⁸ (fig. 1 i 2) Per les seves fortes evocacions d'obres antigues, el monument de Cervantes representa quasi un *unicum* al repertori de monuments funeraris espanyols del segle XVI. La seva estructura sembla un muntatge de peces diverses, com un altar o un sarcòfag romà, amb relleus que recorden altres exemplars antics –com els *putti* que ploren– i una *tabula ansata* amb la inscripció on s'hi destaca l'expressió «ex testamento», coneguda per tots els erudits tarragonins per ser l'únic fragment clarament llegible de la inscripció de l'arc de Berà, com demostra el dibuix d'Anton Van der Wyngaerde realitzat el 1563.⁵⁹

Per una banda, la tomba de Cervantes és testimoni de la força gràfica d'aquest gran actor de la Contrareforma (del qual, en aquestes

Montserrat SANMARTÍ ROSET, *El Llibre segon d'inventaris i encants del notari de Tarragona Bernat Gendre [1579-161]*, Fundació Noguera, Barcelona, 2015, pp. 203-246. Les pintures al·legòriques, les natures mortes, la sèrie de retrats, parlen d'una cultura gens provinciana (vegeu les consideracions a Marià CARBONELL I BUADES, *L'Escola del Camp de Tarragona en l'arquitectura del segle XVI a Catalunya*, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Tarragona, 1986, p. 27).

58. Si es va respectar el contracte, l'obra es podria haver finalitzat l'any 1577: «contrató la obra el Cabildo por el precio de 340 libras, dando ocho meses de plazo para realizarla, y por censor de la misma al inteligente Don Jaime Amigó», Emilio MORERA LLAURADÓ, *Memoria o Descripción Histórico-descriptiva de la Santa Iglesia Catedral de Tarragona*, F. Arís, Tarragona, 1904, p. 90. El monument fou presumiblement acabat abans de 1585, any en què l'arquer reial Enrique Cock el va poder apreciar: «el cardenal Cervantes, de buena memoria, último arzobispo que ha sido de la ciudad, enterrado en la capilla parroquial, a mano derecha de la entrada de la iglesia», J. García Mercadal, eds., *Viajes de extranjeros por España y Portugal: desde los tiempos más remotos hasta comienzos del siglo XX*, 5 vols., Junta de Castilla y León. Consejería de Educación y Cultura, Valladolid, 1999, II p. 505.

59. Sobre l'arc de Berà: Xavier DUPRÉ, *L'Arc romà de Berà: hispania citerior*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Roma, 1994; i sobre el dibuix de Wyngaerde, vegeu: Fernando MARIAS, «Tarragona», a R. L. Kagan, ed., *Ciudades del Siglo de Oro: las vistas españolas de Anton van den Wyngaerde*, El Viso, Madrid, 1986, pp. 174–180.

pàgines, només he pogut exposar-ne els trets essencials) i, per l'altra, demostra l'articulació tarragonina del Renaixement, impulsada pels arquebisbes i els membres del seu capítol, en la qual l'antiguitat romana-imperial evoca la grandesa —en el sentit d'extensió i monumentalitat— de Tarraco.⁶⁰ De fet, segons la tradició local basada en la lectura d'un passatge de la Carta als Romans de Sant Pau, la capital de la província d'*Hispania citerior* mentre rebia la visita d'emperadors i construïa el primer temple d'August, acollia també la predicació de Sant Pau i a una primerenca comunitat cristiana.⁶¹

En conclusió, tornant al *Cathalogo dels Archebisbes* de Pons d'Icart, el text era pensat com la continuació del *Llibre de les grandeses* del mateix autor; un recull dels epígrafs romans (i cristians) presents al territori de Tarragona, testimonis materials del passat de la ciutat, entesos com a part d'un únic discurs coherent.⁶² El mateix erudit va declarar —no casualment— a la carta dedicada a Gaspar de Cervantes citada a l'inici d'aquesta exposició, que l'estudi de les antiguitats anava de la mà de les històries de l'església tarragonina:

Y axí jo, excersitant-me en vèurer y legir diverses històries, de moltes, de compilat un libre intitulat «De les grandeses y coses memorables de la antiquíssima, insigne y famosa Ciutat de Tarragona», y un altre libre tots los epigrammes se són trobats en dita ciutat del temps dels Romans, y per ordre de A. B. C. restan les cosses duptoses de aquells per leys, doctrines, y històries declarades.

60. Podria no ser casual que, a la mort de Lluís Pons Icart el juny de 1578, el funeral s'hagués celebrat en presència de moltes autoritats, a la mateixa capella de Sant Miquel, on s'estava realitzant la tomba de Cervantes, Jaume MASSÓ CARBALLIDO, «Lluís Pons d'Icart, vida i obra», a *El renaixement de Tàrraco*, p. 33.

61. Vegeu com en parla Pons Icart al seu *Libro de las Grandezas*, recollint les fonts prèvies i les creències locals, PONS ICART, *Libro de las grandezas*, pp. 505-508.

62. Una part d'aquest recull d'epígrafs es troba a la Biblioteca de Catalunya, encara manuscrit: LLUÍS PONS ICART, *Epigrammata antiquae urbis Tarraconensis*, Biblioteca Nacional de Catalunya, Ms. 1779.

Y perquè poques o ningunes coses se tròpien de les antiquitats de Tarragona que no sien notades, puyx en los fets dels prelats que són estats de la dita metropolitana sglésia se'n troben que són dignes de perpètua memòria, perquè V.S. Illsma veia los prelats que fins vuy se troben són estats de la seu de Tarragona y algunes coses notables que han fetes, me ha aparegut, ajudant-me de les històries, fer aquest libre.⁶³

L'estudi de les antiguitats a Tarragona es relacionava amb els orígens de l'església local i la figura dels seus canonges –com Joan de Sessé o Francesc Vicent– que des del segle xv havien prestat atenció als vestigis de Tarraco.⁶⁴ La reavaluació de la figura dels seus bisbes en època post-tridentina gràcies també a Gaspar de Cervantes demanava, doncs, implícitament una nova evocació –simbòlica i material– de l'antiguitat romana de la ciutat.

63. SÁNCHEZ REAL, *El archiepiscopologio de Luis Pons de Icart*, pp. 44-45.

64. Ángel DEL ARCO, «Micer Juan de Sessé, precursor de los arqueólogos e historiadores tarraconenses», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, LXVII (1915), pp. 263–280; Maria TOLDRÀ I SABATÉ, «La producció literària del tortosí Francesc Vicent, prior de Tarragona i diputat del General», *Recerca*, VII (2003), pp. 265–302.

Fig. 1. Tomba de Gaspar Cervantes de Gaete. Catedral de Tarragona (1576-1585). Façana que dona a la capella de Santa Úrsula

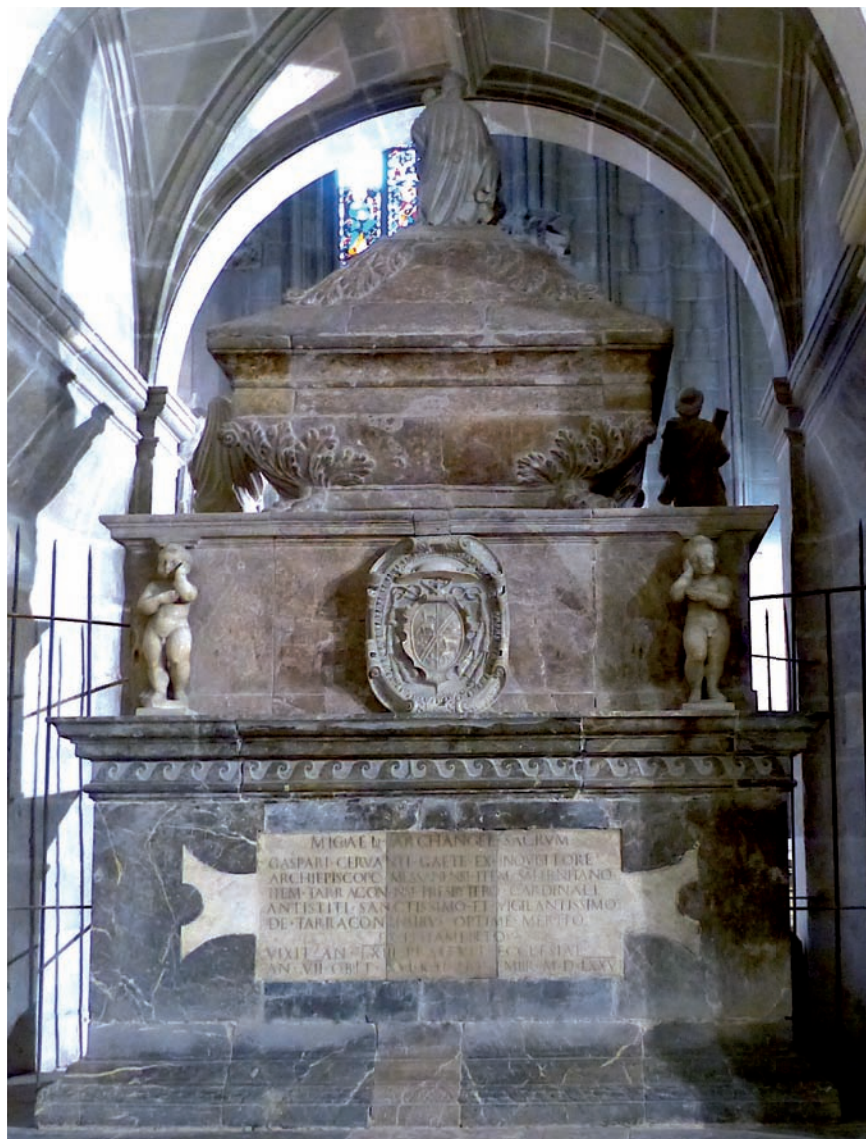

Fig. 2. Tomba de Gaspar Cervantes de Gaete. Catedral de Tarragona (1576-1585). Façana que dona a la capella de Sant Miquel